

УДК 811.11:81'42:159.964.21

ТАКТИКА ВИПРАВДАННЯ ЯК КООПЕРАТИВНА ТАКТИКА В КОМУНІКАТИВНІЙ СИТУАЦІЇ ЗВИНУВАЧЕННЯ/ВИПРАВДАННЯ

Герасимів Л.Я., аспірант кафедри англійської філології
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Гошилик В.Б., к. філол. н., доцент,
доцент кафедри англійської філології
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника

Стаття присвячена дослідженню кооперативного потенціалу тактики виправдання в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання як особливому типі конфліктної взаємодії. Запропоновано спробу диференціювати тактику виправдання в системі суміжних за ілокутивною складовою тактик, виділених на основі спільного інтенційного змісту – покращення емоційного стану співрозмовника та переведення розмови в русло кооперації.

Ключові слова: комунікативна ситуація звинувачення/виправдання, конфліктна взаємодія, інтерактивність, інтенційність, тактика виправдання.

Статья посвящена исследованию кооперативного потенциала тактики оправдания в коммуникативной ситуации обвинения/оправдания как особом типе конфликтного взаимодействия. Предложена попытка дифференцировать тактику оправдания в системе смежных за иллокутивной составляющей тактик, выделенных на основе общего интенционального содержания – улучшения эмоционального состояния собеседника и перевода разговора в русло кооперации.

Ключевые слова: коммуникативная ситуации обвинения/оправдания, конфликтное взаимодействие, интерактивность, интенциональность, тактика оправдания.

Gerasymiv L.Ya., Goshiylyk V.B. THE EXCUSE TACTICS AS A COOPERATIVE TACTICS IN THE COMMUNICATIVE SITUATION OF ACCUSATION/EXCUSE

The article deals with the analysis of the cooperative potential of the excuse tactics in the communicative situation of accusation/excuse as a special type of conflict interaction. An attempt is made to differentiate the tactics of excuse in the system of the illocutionary adjacent tactics, allocated on the basis of the common intent content – the improvement of the interlocutor's emotional state and making the conversation cooperative.

Key words: communicative situation of accusation/excuse, conflict interaction, interactivity, intentionality, excuse tactics.

Постановка проблеми. Як відомо, конфлікт є зіткненням протилежно спрямованих цілей, інтересів, позицій, думок та поглядів опонентів чи суб'єктів взаємодії [1], тобто конфліктна комунікація має місце тоді, коли обидва учасники взаємодії мають різні цілі, і кожен зацікавлений у досягненні власної мети. За умови, коли ініціатор конфлікту розпочинає взаємодію, а інший учасник бере в ній участь та відстоює протилежну точку зору, до уваги не беруться принципи та постулати кооперативної поведінки, а учасники не дбають про те, щоб зберегти «лице» один одного. Іншими словами, в конфліктній взаємодії комунікативні інтереси учасників взаємодії знаходяться в протиріччі, комунікативні цілі мають різну спрямованість, комунікативні дії одного учасника взаємодії спрямовані на нанесення шкоди іншому учаснику взаємодії та передбачають зміну його емоційного стану та поведінки.

Комунікативну ситуацію звинувачення/виправдання не можна назвати типовою ситуацією конфліктної (некооперативної) взаємодії. Оскільки учасник реалізує тактику виправдання (у відповідь на звинувачення), що відноситься до тактик стратегії кооперації, а це дає підстави вважати ситуацію звинувачення/виправдання гармонізуючим типом конфлікту.

У комунікативній ситуації звинувачення/виправдання можна говорити лише про стадію зародження конфлікту, коли ініціатор взаємодії незадоволений станом речей і має емоційний дискомфорт. Для того, щоб зменшити міру цього дискомфорту, він реалізує звинувачення як спосіб демонстрації свого негативного відношення до ситуації. У відповідь, замість того, щоб взяти участь у конфліктній взаємодії, адресат намагається її уникнути і спрямувати взаємодію в бік кооперації. Через втілення виправдання кому-

нікант визнає свою вину чи перекладає її на когось іншого, намагаючись зменшити міру емоційного дискомфорту ініціатора взаємодії. У цьому випадку він розцінює виправдання як можливість переконати співрозмовника покращити думку про нього, в результаті чого покращиться і його емоційний стан.

Комунікативна ситуація звинувачення/виправдання детермінує особливий тип конфліктної взаємодії, який не набув достатнього висвітлення в сучасних наукових розвідках. Переважне звернення лінгвістів до комунікативних дій звинувачення та виправдання відокремлено (А.Л. Погребиська [7], І.Р. Корольов [4], А.А. Король [3], Т.А. Мирончук [6], Т.В. Дубровська [2]) та спорадичне дослідження окремих аспектів звинувачення та виправдання в їх діалогічній єдності (Є.В. Лаврентьєва [5], О.П. Снежик [9]) вмотивовує **актуальність** розгляду ситуації звинувачення/виправдання як гармонізуючого типу конфліктної взаємодії, оскільки, попри яскраво виражені риси зародження конфліктної інтеракції, учасники взаємодії намагаються гармонізувати спілкування та перейти в площину кооперативної взаємодії.

Метою статті є аналіз кооперативного потенціалу тактики виправдання в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання як конфліктній інтеракції.

Виклад основного матеріалу. За допомогою виправдань мовець спростовує свою відповідальність за певні вчинки чи дії, що призвели (могли призвести) до негативних наслідків, або доводить позитивну оцінку індивідуально значущих ситуацій, своїх вчинків та поведінки, засуджуваних співрозмовником, тим самим позитивно оцінюючи свою особистість [9, с. 106]. Виправдання пояснює вчинки мовця і є спробою запевнити когось в їх правильності [6].

З-поміж виправдань можна вирізнити виправдання-згоду та виправдання-незгоду. Виправдання-згода передбачає обов'язкове визнання своєї провини та наведення логічних, на думку обвинуваченого, пояснень, що вказують на причини його вчинку:

“But really” (she was now adding three fried eggs to his plate), “flying an illegal car halfway across the country – anyone could have seen you –” She flicked her wand casually at the dishes in the sink, which began to clean themselves, clinking gently in the background. “It was cloudy, Mum!” said Fred. “You keep your mouth closed while you’re eating!” Mrs. Weasley snapped. “They were starving him, Mum!” said George [16, с. 34].

Обвинувачуваний визнає свою вину і намагається виправдатись різними способами: спочатку вказуючи на безпечність їхньої подорожі, а потім на причини, що змусили їх відправитись в дорогу.

Виправдання-незгода обумовлене невизнанням вини за вчинення певної дії і передбачає наведення пояснень, обґрунтувань своєї невинності:

“You don’t care about Roger – “Lyra, we all care about Roger –” You don’t, else you’d all stop work and go and look for him right now! I hate you!” “There could be a dozen reasons why Roger en’t turned up. Listen to sense. We got dinner to prepare and serve in less than an hour; the Master’s got guests in the lodging, and he’ll be eating over there, and that means Chef’ll have to attend to getting the food there quick so it don’t go cold; and what with onething and another, Lyra, life’s got to go on. I’m sure Roger’ll turn up...” [15, с. 39].

Адресант реалізує тактику виправдання-незгоди. У тезисній частині він не погоджується із твердженням (*Lyra, we all care about Roger*), а в аргументативній частині намагається пояснити ситуацію і ствердити свою невинність.

У будь-якому випадку, обвинувачуваний не може обмежитись визнанням чи невизнанням своєї провини, а повинен додатково її спростувати або пояснити причини своїх дій. При цьому вони повинні узгоджуватись із системою цінностей та норм автора звинувачення, оскільки від цього залежить, чи прийме він виправдання, і відповідно, чи досягне обвинувачуваний перлокутивного ефекту.

Отже, виправдання складається із двох частин: визнання/невизнання своєї провини (тезисна частина) та спростування/пояснення своїх дій (аргументативна частина).

У тезисній частині комунікативна тактика виправдання-незгоди буде суміжною із тактиками незгоди, заперечення тощо. А комунікативна тактика виправдання-згоди буде синонімічною тактикам вибачення, зізнання та згоди.

Вважаємо, що друга частина – спростування/пояснення своїх дій – є основним елементом виправдання, без якого неможлива реалізація досліджуваної тактики. Адже у випадку відсутності аргументативної частини виправдання перетворюється на висловлення згоди або незгоди із твердженням. А оскільки виправдання полягає власне в поясненні своїх дій і зміні емоційного стану адресанта через регулювання адресантно-адресатних відносин, то до виправдань відносимо вислов-

лення, в яких присутні або дві частини, або тільки аргументативний компонент.

Матеріал дослідження дає підстави вирізнити тактику виправдання з-поміж суміжних тактик за такими параметрами:

1. Специфіка інтенції. Як і звинувачення, виправдання є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише безпосередньо в поясненні причин свого вчинку, а й також у знятті із себе відповідальності за скоєне, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови в русло кооперації. На основі цього і можна диференціювати виправдання від тактик згоди/незгоди та заперечення/ствердження, інтенція яких полягає в інформуванні співрозмовника про хибність чи істинність його слів (заперечення/ствердження) або схвалення/несхвалення його пропозицій, прохань, наказів (згода/незгода):

'Nancy,' – Miss Polly's voice was very stern now – 'when I'm talking to you, I wish you to stop your work and listen to what I have to say.' Nancy flushed miserably. [...] 'I was only keepin' on with my work 'cause you specially told me this mornin' ter hurry with my dishes, ye know' [14, с. 174].

Звинувачуваний визнає свій поганий вчинок, проте дає пояснення, чому він так вчинив, намагаючись зняти із себе відповідальність за скоєне (*you specially told me*).

Зізнання передбачає відверте висловлювання про свій стан, вчинки тощо, тобто подання публічно того, що до цього було прихованим, невідомим. Інтенцією зізнання є ствердити факт вчинення певної негативної дії, на відміну від вибачення, серед основних інтенцій якого є покращення емоційного стану комунікантів і сприяння кооперативності розмови [11; 12; 13].

З іншого боку, вибачення передбачає вияв усвідомлення своєї провини, тобто повне її визнання. Відмінність інтенції виправдання полягає в частковому визнанні своєї провини і перекладанні іншої частини провини на інших людей, обставини, ситуацію. А.М. Приходько вказує, що коли мовець відчуває малоефективність своєї виправдовувальної інтенції, він може звернутись до більш дієвих засобів «згладжування» вини, йдеться про вибачення чи каяття [8, с. 114].

2. Ступінь визнання провини. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода). Стосовно інших тактик, варто зазначити,

що вони передбачають або повне визнання провини (згода, вибачення, зізнання) або повне невизнання (незгода, заперечення). Наприклад:

"Oh, yes," said John Faa, "all your doings, they all get back to Farder Coram here." Lyra couldn't hold it in. "We didn't damage it! Honest! It was only a bit of mud! And we never got very far –" [15, с. 76].

Адресант повністю не визнає провини і не приймає звинувачення, логічно обґрунтовуючи свою позицію та спростовуючи звинувачення.

3. Засоби вираження інтенції. Оскільки виправдання містить аргументативну частину, в якій мовець пояснює причини свого вчинку, то виправдовувальна інтенція має завжди вербальне вираження, на відміну від тактик згоди, незгоди, заперечення, інтенція яких може виражатись і невербально, для прикладу, за допомогою екстралінгвістичних чи кінестетичних засобів:

"I am delighted that Gryffindor won the match, but this is getting ridiculous! Percy, I expected better of you!" "I certainly didn't authorize this, Professor!" said Percy, puffing himself up indignantly. "I was just telling them all to get back to bed! My brother Ron here had a nightmare –" [18, с. 267].

Виправдання містить незгоду зі звинуваченням і аргументативну частину, в якій адресант пояснює свою непричетність до небажаного вчинку. Він вживає лексему *certainly* у тезисній частині для того, щоб збільшити міру переконливості свого виправдання.

Що стосується зізнання та вибачення, інтенції цих тактик також матимуть вербальне вираження, оскільки для їх реалізації необхідно застосувати власне мовні засоби. Для прикладу, для того, щоб зробити певну інформацію публічною, її необхідно озвучити, а суттю вибачення є «словесна спокута вини, проступку» [10, с. 125].

Тактики вибачення, згоди, незгоди, заперечення реалізуються за допомогою конвенційних засобів. Виправдання не має конвенційних засобів вираження інтенції.

4. Специфіка аксіологічної складової. Виправдовувальна інтенція передбачає намагання обвинувачуваного «підлаштувати» свій негативний вчинок до системи моральних цінностей співрозмовника, применшивши його значущість. Отже, бачення своєї провини звинувачуваним під час реалізації виправдання-згоди буде більш суб'єктивним, і міра її не буде такою значною:

"I noticed, in my search of the park, that considerable damage seems to have been done to a very valuable Whomping Willow," Snape went on. "That tree did more damage to us than we –" Ron blurted out [16, с. 34].

Звинувачувані намагаються применшити міру вчиненого, вказавши на себе як на постраждалих у даному випадку (*That tree did more damage to us than we*).

Коли звинувачуваний не бере на себе провини під час виправдання-незгоди, а вказує на іншу особу, то він не зацікавлений у применшенні міри цієї провини.

Якщо ж звинувачуваний не трактує свій вчинок як негативний, то реалізує не тактику виправдання, а тактику незгоди чи заперечення.

Реалізація тактики вибачення-згоди передбачає прийняття та визнання системи морально-етичних цінностей та норм автора звинувачення.

5. Адресантно-адресатне відношення. Адресант, який продукує виправдовувальне висловлювання, вчинив небажану для адресата дію, відповідно, повинен мінімізувати завдану шкоду, переконливо обґрунтувавши свою позицію і мотиви своїх вчинків, адже від цього залежатиме результат розмови. Крім цього, адресант є комунікантом, який намагається вести кооперативну комунікацію і поважає систему морально-етичних цінностей свого співрозмовника.

Автор звинувачення – це особа, налаштована на конфлікт. Вона здійснюватиме оцінку виправдання і вирішуватиме майбутній результат комунікації:

'Pollyanna, what does this mean?' cried Aunt Polly then. Pollyanna blinked sleepy eyes and sat up. 'Why, Mr. Tom – Aunt Polly!' she stammered. 'Don't look so scared! It isn't that I've got the consumption, you know, like Joel Hartley. It's only that I was so hot – in there. But I shut the window, Aunt Polly, so the flies couldn't carry those germ-things in' [14, с. 56].

Приклад засвідчує, що звинувачуваний намагається пояснити причини свого вчинку, втілюючи тактику виправдання-згоди. Це означає, що він не лише поважає систему цінностей автора звинувачення, а й вважає його поміркованим та достойним співрозмовником, який може зрозуміти всі докази та обґрунтування.

6. Часовий фактор. Фактор минулого у виправданні відомий обом учасникам комунікації, оскільки комунікативна тактика виправдання є респонсивною, яка реалізу-

ється у відповідь на звинувачення, а фактор майбутнього полягає в досягненні перлокутивного ефекту – покращенні емоційного стану адресата і загального тону комунікації, а також підвищенні комунікативного статусу адресанта.

На відміну від виправдання, в якому фактор минулого відомий обом, проте відношення до нього відрізняється в адресанта і адресата, зізнання та вибачення передбачають однакове негативне відношення адресанта і адресата до вчиненої дії. Фактор майбутнього такий самий, як і під час вибачення, – зміна поведінки адресата в бажаний для адресанта бік.

7. Тип дистанції. Тактику виправдання реалізує той комунікант, який не володіє комунікативною ініціативою:

"Meaning that Dumbledore's very interested to know who's got it in for that boy!" said Moody, limping nearer still to the foot of the stairs. "And so am I, Snape ... very interested." [...] For a moment, nobody moved. "I merely thought," said Snape, in a voice of forced calm, "that if Potter was wandering around after hours again ... it's an unfortunate habit of his ... he should be stopped. For – for his own safety" [17, с. 545].

Автор звинувачення не лише використовує в розмові свій авторитет, а й посилається на більш авторитетне джерело (директора школи), що призводить до того, що звинувачуваний починає виправдовувати свій вчинок, обґрунтовуючи його не справжніми причинами, а тими, які були вигідні в даному випадку.

Вимушеність реакції адресанта стосується вибачення та зізнання, які є респонсивними тактиками, що реалізуються переважно в ситуаціях, коли співрозмовник вказує на небажану дію, вчинену партнером із комунікації, і вимагає від нього вчинення дій, що призведуть до покращення його емоційного стану. У тактиках згоди та незгоди тип дистанції між партнерами залежатиме від їх соціальних статусів та інших комунікативних параметрів розмови.

8. Перформативне вживання метапредикатів. Виправдовування не має перформативного параметра використання, на відміну від згоди/незгоди, заперечення, зізнання та вибачення.

Висновки. Отже, виправдання складається з двох частин: визнання/невизнання своєї провини та спростування/пояснення своїх дій. Аргументативна частина – спростування/пояснення своїх дій – є основним елементом виправдання, без якого неможлива його ре-

лізація. Виправдання передбачає невизнання провини повністю (виправдання-незгода) або визнання провини частково (виправдання-згода). Комунікативна тактика виправдання-незгоди суміжна з тактиками незгоди, заперечення, а комунікативна тактика виправдання-згоди синонімічна тактикам вибачення, зізнання та згоди.

Виправдання є поліінтенційною тактикою, тобто інтенція виправдання полягає не лише безпосередньо в поясненні причин свого вчинку, а й також у знятті із себе відповідальності за вчинене, покращенні емоційного стану співрозмовника та переведенні розмови в русло кооперації. Виправдовувальна інтенція має завжди вербальне вираження.

Перспективним, на нашу думку, видається подальше вивчення специфіки кореляції тактик та способів їх втілення в комунікативній ситуації звинувачення/виправдання в англомовній дитячій літературі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Анцупов А.Я. Конфликтология. М.: УНИТИ-ДАНА. 2002. 591 с.
2. Дубровская Т.В. Речевые жанры "осуждение" и "обвинение" в русском и английском речевом общении: дисс. ... канд. филол. наук: 10.02.19. Саратов, 2003. 233 с.
3. Король А.А. Висловлення-звинувачення у сучасному німецькомовному художньому дискурсі: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Чернівці, 2007. 237 с.
4. Корольов І.Р. Комунікативна ситуація "виправдання" : функціонально-прагматичний та лінгвокультурний аспекти (на матеріалі української, російської та англійської художньої прози XIX ст.): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.15. К., 2008. 238 с.
5. Лаврентьева Е.В. Речевые жанры обвинения и оправдания в диалогическом единстве: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.01. Новосибирск, 2006. 261 с.
6. Мирончук Т.А. Семантичні та прагматичні особливості висловлювань виправдання в сучасній англійській мові: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04 Київ: Київський держ. лінгв. ун-т, 1998. 194 с.
7. Погребисская А.Л. Коммуникативно-содержательная характеристика диалогических реплик обвинения в британской языковой культуре: дис. ... канд. филол. наук: 10.02.04. Тверь, 2007. 156 с.
8. Приходько А.М. Дискурсивные акты: прагмасемантика и прагматипология. Когниция, коммуникация, дискурс. 2010. Вып. 1. С. 101–122.
9. Снежик О.П. Висловлення звинувачення та виправдання у вербальних інтеракціях (на матеріалі сучасної французької мови): дис. ... канд. филол. наук: 10.02.05. Запоріжжя, 2007. 308 с.
10. Формановская Н.И. Речевое общение: коммуникативно-прагматический подход. М.: Русский язык, 2002. 216 с.
11. Fraser B. On Apologizing. *Conversational Routine*. 1981. P. 259–271.
12. Kampf Z. Public (Non-)Apologies: The Discourse of Minimizing Responsibility. *Journal of Pragmatics*. 2009. Vol. 41, Issue 11. P. 2257–2270.
13. Kimoga J. Remorseless Apology: Analysing a Political Letter. *Journal of Pragmatics*. 2012. Vol. 42, Issue 8. P. 2181–2188.
14. Porter E.H. *Pollyanna*. New York: Aladdin Classics, 2002. 287 p.
15. Pullman Ph. *The Golden Compass*. New York: Random House, 1996. 399 p.
16. Rowling J.K. *Harry Potter and the Chamber of Secrets*. Scholastic Press, 1999. 341 p.
17. Rowling J.K. *Harry Potter and the Goblet of Fire*. Scholastic Press, 2000. 734 p.
18. Rowling J.K. *Harry Potter and the Prisoner of Azkaban*. Scholastic Press, 1999. 435 p.